

"Her i Danmark har vi jo ingen tradition for at *dyrke* de døde", var det svar, journalist Esben Kjær fik fra en redaktør på et teologisk tidsskrift, da han fortalte ham om, hvordan han søgte at opdyrke et langtidsforhold til sin døde søn – fordi, som han skriver: "De døde har nemlig tænkt sig at blive hos os resten af vores eget liv." Redaktørens afvisning blev dét, der fik forfatteren til at beslutte sig for at skrive en bog om, hvordan man lever med sine døde i et samfund, der er tilbøjeligt til at "fejle de døde ind under gulvtæppet, så hurtigt vi kan".

Min usynlige søn. Kunsten at leve med sine døde resten af livet er derfor ikke blot en bog om sorg, eller om det ubærlige i at miste et barn. Forfatterens søn, Sebastian, døde syv år gammel, efter familiens forgæves kamp mod en "usandsynlig sjælden" lungehindecancer. Men det er ikke tabet og den umiddelbare sorg, der er forfatterens hovederinde med bogen. I stedet handler bogen om den transformation, tabet uvægerligt indebærer for de efterladte, *hvordan* man lever med sine døde og hvilken retning, de efterlade vælger at give sorgen.

Bogen er bygget op omkring tematiske kapitler, hvor forfatteren bringer sine egne erfaringer og refleksioner i spil med psykologisk, antropologisk og religiøs litteratur, samt interview med en række fagpersoner og lægfolk.

Sønnens ubærlige død beskrives blandt andet som "en voldsom lektion i ydmyghed", i skærende kontrast til de løfter om individets ubegrænsede frihed og formåen, der prædikeres i den selvudviklingsindustri og positive psykologi, forfatteren efter eget udsagn "har været en glad del af i mange år". Forfatterens forsøg på at finde en måde at leve med tabet af sin søn går i rette ikke bare med denne selvudviklingsindustri, men også med den etablerede psykologiske sorgforsknings overdrevne interesse for at skabe orden i det kaos, tabet af en højt elsket person kan medføre for den efterladte: "Sorgens ligegyldige faser" – de tidligere sorgteoriens mantra om adskillelse og genetablering af tidligere funktionsevne – får ikke mange rosende ord med på vejen. Heller ikke i de nyere sorgmodellers anerkendelse af sorgen som en livslang proces, finder han nævneværdig hjælp: "Nyere sorgforskning ser lidt anderledes på det og taler henført om tospors-modellen," bemærker han tørt. "Alt kan inddeles i faser og modeller, og hvad så?" Den faglige ordenssans befinder sig langt fra det "skiftende tusmørkeland af sorgens brutale elendighed", forfatteren beskriver som sin virkelighed i det første år efter sønnens død. Men det er som sagt ikke så meget denne første, intense, følelsesmæssige og fysisk nedbrydende sorg, der optager forfatteren. Det er snarere dét, der kommer derefter, når man langsomt genvinder kontrollen over sit liv og "kan begynde at undersøge, hvad det er for en ny – mørkere, dybere – verden, vi er havnet i."

Forfatterens egen udforskning udfolder sig som en søgen efter mening – ikke en mening *med*, men en mening *i* Sebastians død (en skelnen, forfatteren tager til sig fra en af sine samtaler med sognepræst i Marmorkirken, Mikkel Wold.). Han søger forgæves efter vejledning inden for psykologien ("En eller anden teori om mit behov for mening får *ikke* verden til at give mening for mig"), naturvidenskaben og filosofien (sidstnævnte opgives hurtigt, da den ifølge forfatteren taler "...for snævert til mit intellekt. Og det er ikke dér, jeg har ondt"). I stedet vender han sig mod det spirituelle og religiøse for at finde svar på, hvilken betydning sønnens død skal have i hans liv: Hvorfor skulle han dø, og hvis der ingen mening er med det, kan der så findes en mening *i* det liv, der leves videre, nu når virkeligheden ser ud, som den gør? Og hvor er sønnen nu? Spørgsmålene er konkrete, svarene anderledes diffuse.

Meget af bogen udformer sig som en modernitetskritik: En kritik af det moderne samfunds udbredte tiltro til individets evner til at forme og kontrollere alle aspekter af tilværelsen, konkurrencestatens evindelige krav om effektivitet, udelukkelsen af døden og livets sårbarhed fra det offentlige rum, fraværet af kollektive ritualer og praksisser til at omgås døden, de døde og de efterladte på en civiliseret måde. Og af den omverden, der efter forfatterens udsagn lader til at tage en kollektiv beslutning om at holde op med at tale om de døde, og derved lader dem dø én gang til, ved at tie dem ihjel.

Som et barn af den individualiserede og sekulariserede modernitet, han kritiserer, argumenterer forfatteren for, at den enkelte sørgende bør være "omhyggelig med, hvad man vælger at tænke og tro om verden". De ritualer, der efterlyses, vurderes – ganske i overensstemmelse med modernitetens rationalistiske logik – ud fra, hvordan de "virker for folk". Ritualer og tro bliver, i bedste sekulære ånd, et spørgsmål om personlige præferencer og "udbytte", som et værn mod had, bitterhed, selvbeprejdelse, skyld og meningsløshed. Hvor troen og ritualerne i en før-moderne verden var givne som en del af en fælles kosmologi, er troen og ritualerne i dag et individuelt valg, der vel netop udgør sekulariseringens og afritualiseringens motor. Hvis hver og én skal vælge sin egen tro og ritualer, er der jo netop ingen fælles referenceramme, der kan bære os kollektivt igennem tilværelsens store prøvelser. Dét er et af de vilkår, der udgør rammen for sørgende i dag, og Esben Kjærs måde at forvalte disse vilkår vil givetvis kunne inspirere andre sørgende til, hvordan de kan leve med deres døde i deres liv. Selvom forfatteren tager afstand fra selvudviklingsindustriens besættelse med individets ubegrænsede udviklingspotentiale, kan hans gentagne opfordringer til at "bruge" sorgen til at vokse og udvikle sig vanskeligt ses som andet end endnu et krav om selvudvikling. "Hvorfor gå ned, når man kan gå op?", spørger han flere steder i bogen med henvisning til den tidligere rockmusiker og nu selvudnævnte "spirituelle samfundskritiker" Lars Muhl. "[J]eg ville være en ny og bedre Esben til ære for Sebastian, en slags levende monument over, at hans død nok var meningsløs, men ikke forgæves," skriver Kjær. Det er en meningsfuld erfaring, men det er desværre ikke ensbetydende med, at alle sørgende har mulighederne for at transformere tab til vækst. Og det er heller ikke ensbetydende med, at de derved ikke ærer deres døde. Som den indsigtfulde sognepræst Mikkel Wold formulerer det: "Man kan ikke skabe mening. Man opdager, hvad der er meningsfuldt. (...) Det er svært at finde meningen alene. Vi er en del af hinandens skæbne."

For en ikke-troende læser som denne anmelder er der ikke megen forståelse at hente i Kjærs bog. Ateisme fremstilles i karikerede vendinger som en tro på, at "...livet er kort og tilfældigt, og bagefter ligger vi og rådner op i et hul. Biologien råder, og Darwin er Gud." Som en, der også har mistet et lille barn, og i øvrigt betragter sig selv som religiøst tonedøv (men ligefuldt meningssøgende), er det svært at genkende sig selv i de nedgørende beskrivelser af såkaldte "lænestolsrationalister," der mageligt afviser enhver forestilling om efterlivet og det naturvidenskabeligt ubeviselige. Ikke desto mindre giver Kjærs bog rigeligt af stof til eftertanke i forhold til, hvordan vi som kultur kan blive bedre til at give plads til døden – og til de dødes fortsatte eksistens blandt de efterladte. Det behøver man ikke være troende for at anerkende.

Af Ester Holte Kofod, cand.psych., ph.d.-stipendiat ved Aalborg Universitet

